

Lögdö bruk [Y 19]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 19

Namn: Lögdö bruk

Kommun: Timrå

Socken: Hässjö

Huvudsaklig karaktärstyp: Bruksmiljö

Andra karaktärstyper: -

Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 1996:

Motivering:

Bruksmiljö, järnbruk från 1685 med välbevarad bebyggelse från 1700- och 1800-talets masugnsepok.

Uttryck för riksintresset:

Till bruksmiljön hör herrgård med ekonomibyggnader, arbetarbostäder och ett kapell från 1717. Produktionsanläggningarna vid vattendragen norr och söder om bruket utgjordes av kvarnar och smedjor respektive rost- och masugn, som idag står som ruiner.

Länsstyrelsen
Västerbotten

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:12002

Utbredning och landskap: Området ligger ett par kilometer norr om Bergforsen. Ljustorpsån rinner genom riksintresset och ut till Indalsälvens mynning. Det är delvis ett öppet landskap omgivet av skogsområden. Den äldre bruksbebyggelsen ligger samlad i anslutning till ån och övrig bebyggelse ligger utmed vägarna som slingrar sig genom området.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Bruksmiljö: För Sverige och Finland unik tidigindustriell samhällsbildning med produktionsanläggningar, energiförsörjningssystem (vattenfördämningar, träkolning), förvaringsbodar, transportsystem, kontor, bostäder, ägarens statusanläggningar, mer eller mindre tydligt präglade av bruksarbetarnas traditionella yrkes stolthet och ibland med hierarkiserande (ideal) plan. Bruken präglade särskilt skogsmiljöer i sitt omland, men upprätthöll vanligtvis en skarp formell gräns gentemot dessa.

Riksintressets värden:

- En tydlig bruksmiljö tack vare den stora omfattningen av bevarade byggnader och lämningar lokaliserade kring områdets vattenleder.

Riksintresset Lögdö bruk är en kulturmiljö som berättar om järnbruksepoken, den första mer betydande industriella utvecklingen i länet. Det är en kulturmiljö som genom den bevarade bruksbebyggelsen med olika funktioner tillsammans med vattenlederna och platsnamn berättar om hur ett järnbruk kunde vara organiserat under 1700- och 1800-talen.

Lögdö bruk är ett av de äldre bruken i länet och det andra som anlades i Medelpad, år 1685. I privilegierna fick bruket rätt att anlägga en masugn och en hammare med två härdar. Lokaliseringen av bruket styrdes av platsens goda naturförutsättningar i form av omgivande orörda skogar, tillgång till vattenkraft samt goda vattenvägar och omlastningshamnar. Den ursprungliga planen var att utvinna malm lokalt. Malmen i trakten var dock av sådan kvalitet att man istället fick hämta malm från Mellansverige.

Bebyggelsen och lämningarna efter verksbyggnaderna ligger lokaliserade kring de vattenleder som varit centrala för verksamheten. Lämningarna efter verksbyggnaderna ligger vid Aspån och Masugnsbäcken (tidigare Snägdån) eftersom vattenkraften i åarna behövdes för driften. Herrgården med ett stort antal ekonomibyggnader ligger tillsammans med brukskyrkan centralt placerade mellan de olika produktionsanläggningarna intill Ljustorpsån. Arbetarbostäderna ligger på andra sidan av ån längs med bruksgatan som var den väg som förband brukets olika delar.

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Lögdö bruk ligger vid Ljustorpsån strax norr om Indalsälvens mynning. Då bruket uppfördes var Ljustorpsån en seglingsbar vattenled förbunden med havet och sammanbunden med Lögdösjön. På grund av landhöjningen är Lögdösjön och Ljustorpsån idag separerade från varandra och området däremellan kallas för Masugnsgrundet. Redan under brukets sista verksamma år hade landhöjningen medfört att transporter till och från bruket börjat ske landvägen.

Området kring herrgården med omgivande bebyggelse samt området runt rost- och masugnsruinen utgör ett kommunalt kulturresevat. Det innebär att det finns särskilda föreskrifter som syftar till att områdets industrihistoriska värden ska bevaras och utvecklas på ett varsamt sätt. Eftersom bebyggelsen är en viktig värdebärare för riksintresset är ett bevarande av den mycket positiv för att helhetsmiljön fortsatt ska kunna upplevas.

Produktionen och vattnet

Vattnet betydde mycket för lokaliseringen av Lögdö bruk och framför allt för placeringen av verksbyggnaderna. En karta från 1700-talet visar att den övergripande strukturen med bebyggelsens gruppering kring de olika vattenlederna och vägnätet i stort sett ser likadant ut idag. Utmärkande för bruket var att produktionsverksamheten inte var koncentrerad till en plats. De olika produktionsenheterna för järnhanteringen låg åtskilda från varandra vid två mindre vattendrag. Masugnen vid Masugnsbäcken söderut från herrgården och stånghammaren vid Aspån norrut.

Runt masugnen fanns det ursprungligen en stor mängd byggnader, som järnbodar, badstugor och bostäder för anställda. Idag står ruiner från en rostugn och en masugn, båda uppförda under 1800-talet, som en symbol för järnbrukets produktionsverksamhet på platsen. Runt om ruinerna är det igenvuxet med tät trädvegetation. Aspån rinner igenom kvarndammen och vidare ut i Ljustorpsån. Vid ån finns endast stengrunder kvar från de övre och nedre hamrarna. Grunderna finns markerade på kartor men är svårtillgängliga. Här finns också den gamla kvarnen som hört till bruket kvar, om än i relativt dåligt skick.

De kvarvarande spåren från verksbyggnaderna och vattensystemet ger en bild av hur produktionen var organiserad trots att den största delen av bebyggelsen inte finns kvar. En extra hjälp för förståelsen får vi också genom hur olika delar av området har namngetts under historien. Exempel på det är Spikhammarbacken, Spikhammarmon och som nämnts tidigare; Masugnsgrundet och Kvarndammen.

Herrgård och kyrka

Bruket är till skillnad från andra järnbruk i länet inte planerat efter den idealplan som tillämpades i de äldre järnbruken i Mellansverige. Men likt de traditionella bruksplanerna har herrgården och kyrkan centrala lägen i området. Brukets välstånd och framgång manifesterades i bruksherrgården med trädgård och park. Herrgården var också symbolen för ägarens överordnande ställning; det var härifrån verksamheten styrdes. Lögdö bruksherrgård uppfördes år 1883 och ersatte då en äldre från 1700-talet.

Det var vanligt att också uppföra en kyrka i brukssamhällena. I Lögdö uppfördes den åttkantiga kyrkobyggnaden år 1717. Denna polygonalt formade träkyrka är ett typexempel på en kyrkobyggnad som förekom tidigt vid bruken i Medelpad och Ångermanland och som också återfinns vid bruken i Bergslagen.

Ett annat karaktäristiskt inslag i bruksmiljön är de planterade alléerna. En avsikt med alléer var att ge området en viss ståndsmässighet. Inom riksintresset Lögdö bruk finns det endast sporadiska delar av alléer kvar utmed vägpartiet närmast herrgårdens huvudbyggnad och längs ena sidan av vägen fram till brukskyrkan. Längs med infartsvägen har allén tagits ner utan att återplanteras och kvar finns endast stubbar.

Arbetarbostäder

Väster om herrgården och Ljustorpsån löper bruksgatan. Längs bruksgatan, mellan masugnen och hamrarna, låg en del av bostäderna för brukets arbetare. Det var mindre brukstorp för anställda och dagsverkesarbetare. Till skillnad från de flesta övriga järnbruk i länet uppfördes aldrig arbetarlängor eller bostadskaserner för de anställda i Lögdö. Det finns tre friliggande torp med tillhörande uthus och trädgårdar bevarade, vilka ligger på rad längs med bruksgatan. Dessa tre torp är de bäst bevarade och mest representativa exemplen på hur bostäderna för arbetarna vid Lögdö bruk kunde se ut.

Det finns annan torpbebyggelse bevarad norrut i området men där har den förändrats i större utsträckning, samtidigt som det också har förtätats med modernare bebyggelse under årens lopp. I stort sett har man dock byggt vidare på det äldre bebyggelsemönstret, genom att bebyggelsen är placerad i skogskant och längs med vägen, något som är positivt för riksintresset som helhetsmiljö.

Jordbruket

Bruken var till stor del självförsörjande och fungerade som egna miniatyrsamhällen. Det förutsatte ett väl utvecklat jordbruk som kunde försörja de anställda med de förnödenheter som behövdes via brukets egen handel. Lönen betalades huvudsakligen ut i varor. På Lögdö bedrevs det ett stort jordbruk vilket också präglade området. Efter att järntillverkningen på Lögdö lades ner 1878 övergick verksamheten helt till att vara en jordbruksrörelse. Det finns ett stort antal byggnader som berättar om denna del av brukets historia och organisation. Den stora ladugården, ut- och ombyggd i omgångar, rättargården, de två härbrena, jordkällaren, trösklogen och sädesmagasinet är exempel på bevarade byggnader som illustrerar den delen av brukets berättelse.